

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

ПЕТРОВА АЛЛА ІВАНІВНА

УДК: 94(477.43/.44)“1941/1944”

**ОСОБЛИВОСТІ ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ НА ПОДІЛЛІ
(1941-1944 рр.)**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії та етнополітики Інституту української філології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник

доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
Даниленко Віктор Михайлович,
Інститут історії України НАН України,
завідувач відділу історії України другої
половини ХХ ст.

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор
Потильчак Олександр Валентинович,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, завідувач кафедри
джерелознавства та спеціальних історичних
дисциплін;

кандидат історичних наук, доцент
Кононенко Валерій Васильович,
Вінницький державний педагогічний
університет імені М. Коцюбинського,
доцент кафедри правознавства.

Захист відбудеться “17” лютого 2012 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.02 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “_16_” січня 2012 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. А. Стоян

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Актуальність дисертаційного дослідження зумовлена необхідністю переосмислити історію України періоду Другої світової війни. До оцінювання подій воєнної доби існують різні, почасти протилежні, підходи. Тому сьогодні є досить актуальною потреба в науковому і пізнавальному плані відтворити об'єктивну історію Другої світової війни, показати складність і суперечливість цього явища, висвітлити погляди і мотиви поведінки представників різних верств українського народу в умовах окупаційного режиму.

Сучасна історична наука надає важливого значення краєзнавчим дослідженням. Активно розробляються й регіональні аспекти окупаційного режиму. Досить результативними є дослідження соціально-економічного життя в умовах окупації та руху опору, що був розгорнутий на українських землях в роки Другої світової війни. Проте тема режиму, запровадженого на окупованому ворогом Поділлі, з огляду на його регіональні особливості, незважаючи на широкий спектр тематики публікацій, ще не знайшла належного висвітлення. При сукупності великої кількості спільних ознак окупаційного режиму, запровадженого у 1941-1944 рр. на території України, на Поділлі він мав певні особливості та характерні риси, що були притаманні режимові у західній і у східній частині краю.

Адміністративні, економічні та соціокультурні процеси у подільському регіоні в роки війни потребують об'єктивного розгляду та неупередженого критичного аналізу на основі широкого кола джерел, введення у науковий обіг нових документів, завдяки використанню комплексу методів наукового дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана на кафедрі історії та етнополітики Інституту української філології Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова в рамках наукового напрямку “Теорія та технологія навчання і виховання в системі освіти”, що розробляється у Національному педагогічному університеті та відповідно до науково-дослідної теми кафедри історії та етнополітики університету “Розвиток освіти в Україні у ХХ ст.”. Тема дисертації затверджена Вченою радою НПУ імені М.П. Драгоманова 29 січня 2009 р., протокол № 5.

Мета роботи полягає в тому, щоб на основі узагальнення і критичного аналізу джерел й наукових публікацій дослідити, об'єктивно й всебічно проаналізувати особливості окупаційного режиму, запровадженого на території Поділля в роки Другої світової війни.

Відповідно до мети сформульовані основні **завдання**:

- проаналізувати стан наукової розробки теми, з'ясувати рівень і повноту її джерельного забезпечення, визначитись із методологією дослідження;
- з'ясувати політико-правовий статус Поділля в системі окупованих територій, дослідивши діяльність окупаційної влади та української допоміжної адміністрації;
- висвітлити теоретичне обґрунтування та практичне втілення засад воєнно-економічної політики окупаційної влади у кожній із зон, до яких було включено досліджувану територію;

- визначити особливості аграрної політики окупантів і становище селянства при новому режимові, розглянувши зміст конкретних заходів з використання сільськогосподарської продукції краю в економічних інтересах рейху;

- дати характеристику національній політиці окупантів, досліджуючи соціальні аспекти “нового порядку”;

- провести аналіз основних засад культурно-освітньої політики окупаційної влади на сході та заході Поділля;

- з’ясувати характер окупаційної політики у релігійній сфері, розглянути становище церкви, з’ясувати ставлення до неї влади у німецькій та румунській зонах окупації.

Об’єктом дослідження виступає окупаційний режим, запроваджений гітлерівською Німеччиною та її сателітами в Україні у роки Другої світової війни.

Предметом дослідження є основні напрямки, характер окупаційного режиму на Поділлі, особливості та риси окупаційної політики в суспільній, економічній та соціальній сферах.

Хронологічні рамки дисертаційної роботи зумовлені поставленими метою і завданнями. Вони охоплюють період окупації Поділля з червня-липня 1941р. – вступу німецьких частин на територію досліджуваного регіону, по квітень 1944 р. Вибір верхньої межі роботи було продиктовано звільненням території західного Поділля від загарбників.

Територіальні межі дослідження обіймають терени Східного та Західного Поділля, В цілому дослідження базується на матеріалах нинішньої Вінницької, півдня Хмельницької та східної частини Тернопільської областей.

Методологічною основою дисертації є сукупність наукових принципів та методів, що складають основу історичного дослідження: історизм, наукова об’єктивність, пріоритет джерела та системний підхід, без яких неможливе об’єктивне реконструювання політичного, економічного та соціокультурного життя у містах та селах Поділля в умовах окупації.

Наукова новизна полягає в постановці та розробці актуальної проблеми, що не дістала у історичній науці всебічного й об’єктивного висвітлення. Проведена робота дає підстави сформулювати положення та висновки, що містять наукову новизну й виносяться на захист.

Вперше:

- здійснено комплексне, різноаспектне, історичне дослідження особливостей окупаційного режиму, запровадженого на Поділлі в роки Другої світової війни;

- проаналізовано та систематизовано джерела, що розкривають основні напрямки окупаційної політики на території Поділля впродовж 1941-1944 рр.;

- вивчено значний масив нових архівних документів і матеріалів німецького, польського та румунського походження, що дозволило ввести у науковий обіг значну кількість нової історичної інформації;

- визначено характерні риси окупаційного режиму у кожній із зон, до яких було включено населені пункти подільського краю у роки війни. Здійснена порівняльна характеристика змін, яких зазнавав цей режим на різних його етапах в рейхскомісаріаті “Україна”, дистрикті “Галичина” та Трансністрії.

Уточнено, що:

- зарубіжна та вітчизняна історіографія заклали історико-теоретичні основи осмислення історії України періоду Другої світової війни;
- сучасна історична наука надає важливого значення краєзнавчим дослідженням, вивчаючи й регіональні аспекти окупаційного режиму.

Дістало подальшого розвитку:

- вивчення адміністративних, економічних та соціокультурних процесів у подільському регіоні в роки Другої світової війни;
- осмислення взаємозв'язку загальноукраїнської та регіональної історії як свідчення значимості локальної складової у глобальних процесах.

Практичне значення даного дослідження полягає в тому, що фактологічний матеріал, теоретичні положення, узагальнення можуть бути використані для подальшої розробки обраної теми, для історичних і краєзнавчих досліджень, а також при написанні узагальнюючих праць з історії України, монографій, статей, присвячених проблемам новітньої історії України та історії Другої світової війни зокрема, у навчальному процесі при підготовці навчальних і навчально-методичних посібників, для читання лекційних курсів, розробки загально-історичних та спеціальних курсів. Зібрані й проаналізовані історичні відомості можуть допомогти усім зацікавленим громадянам у вивченні та переосмисленні історії на прикладі подільського регіону.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження пройшли всебічну апробацію. Основні його положення обговорювалися на засіданнях кафедри історії та етнополітики Інституту української філології Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Загальна наукова концепція дослідження знайшла своє відображення у повідомленнях на XXI Вінницькій науковій історико-краєзнавчій конференції (Вінниця, 2007), Всеукраїнській науково-практичній конференції “Розвиток ринкової економіки на Поділлі: здобутки, проблеми, перспективи” (Хмельницький-Волочиськ, 2003), Всеукраїнській науковій конференції, присвяченій 100-річчю з дня народження академіка НАН України Г.О. Костюка (Хмельницький, 2002), II Волинській історико-краєзнавчій конференції (Житомир, 2009), V Всеукраїнській науково-практичній конференції (Одеса, 2010), Міжнародній науковій конференції “Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги)” (Київ, 2010), VIII Всеукраїнському симпозіумі з проблем аграрної історії (Черкаси, 2010), III Волинській історико-краєзнавчій конференції (Житомир, 2010), Всеукраїнській науково-практичній конференції “Українська державно-соборницька ідея: історико-філософський дискурс” (Київ, 2011), у науково-звітних конференціях Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. (Київ, 2009, 2010, 2011).

Публікації. Теоретичні положення та висновки дисертаційного дослідження опубліковані у 12 наукових статтях, 8 з яких у фахових виданнях.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів (десяти підрозділів), висновків, додатків, списку використаних джерел і літератури. Повний обсяг дисертації – 261 сторінка, з них основна частина складає 189 сторінок,

додатки – 17 сторінок, список використаних джерел і літератури – 54 сторінки (555 позицій).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації; викладено загальні положення про стан її наукової розробки, зв'язок з науковими програмами; сформульовано мету і завдання роботи; визначено об'єкт, предмет, хронологічні і територіальні рамки дослідження; розкрито теоретико-методологічну базу дослідження; визначено наукову новизну, теоретичне і практичне значення дисертації та перспективи використання результатів дослідження; зазначено форми їх апробації та структуру роботи.

У першому розділі “Історіографія, джерельна база та методологія дослідження” проаналізовано сучасний рівень наукової розробки проблеми, архівну та документальну базу, визначено методологічні принципи дослідження.

Історіографія досліджуваної теми за походженням може бути поділена на радянську, зарубіжну, українську діаспорну і сучасну вітчизняну. Разом з тим вона умовно ділиться на три періоди. Перший охоплює воєнні роки та завершується на початку 50-х років. Другий - від середини 50-х до початку 90-х років. Третій - від початку 90-х рр. до сьогодення.

Хоч перший період розпочався ще в роки війни, систематичне і цілеспрямоване вивчення історії розпочалося у перше повоєнне десятиріччя. Заслуговує на увагу ґрунтовна праця істориків та архівістів радянської доби, результатом якої стала поява книг, що опирались на вагому документальну базу: “Українська РСР у Великій Вітчизняній Війні Радянського Союзу у 1941-1945 рр.” (у 3-х та 8-ми тт.) та “Суспільно-політичне життя трудящих Української РСР”¹. У виданнях висвітлюється загальний перебіг подій на фронті та тилу, підпільно-партизанської боротьби з німецьким агресором, подається загальна характеристика німецького окупаційного режиму та його основні прояви.

У зазначеному контексті слід відзначити історичні напрацювання представників зарубіжної та діаспорної історіографії. І. Каменецький, Н. Мюллер, К. Штрайт² висвітлюють політику окупаційних органів влади та їх вплив на політичну, економічну, соціальну сферу життя населення окупованих територій. Цій

1. Українська РСР у Великій Вітчизняній Війні Радянського Союзу у 1941-1945 рр.: У 3-х т. – К., 1967–1969; Суспільно-політичне життя трудящих Української РСР: У 2 т. / [ред. кол.: А.Д. Скаба (відп. ред.) та ін.] – К. : Наук. думка, 1974. – 381 с.; “История Второй мировой войны 1939-1945”: В 12-ти т. – М., 1975.

2. Kamenetsky J. Hitler's occupation of Ukraine 1941–1944. / J. Kamenetsky. – Milwaukee, 1956. – 320 p.; Мюллер Н. Вермахт и оккупация (1941–1944). О роли вермахта и его руководящих органов в осуществлении оккупационного режима на советской территории / Н. Мюллер. ; перевод с нем. под ред. д-ра ист. наук, проф. А. Ф. Ющенкова. – Москва : Воениздат, 1974. – 387 с.; Штрайт К. Военная экономика, социальная политика, использование рабочей силы // Вторая мировая война. Дискусии. Основные тенденции. Результаты. Исследования: Пер. с нем. Предисл. В.Рака. – М.: Прогресс-Академия, Весь мир, 1996. – С. 589-600.

проблематиці присвячені й праці М. Загорулько, К. Паньківського, В.Косика³.

У сучасній українській історіографії варто відзначити доробки М. Ковалю, І. Дробота, П.Чернеги, О.Лисенка, В. Кучера, О.Потильчака⁴, які написані на основі широкого конкретно-історичного матеріалу, з використанням нових документів, ставши важливим кроком до поглибленого вивчення правдивої воєнної історії.

У працях П. Рекотова міститься реконструкція системи органів управління на окупованій території України в цілому та в окремих її регіонах. Є.Нагорний подає особливості правового регулювання відносин на окупованих територіях України. Плани Німеччини щодо використання економічного потенціалу України розглядаються у працях І. Ветрова, Т. Нагайко. О. Потильчак, М. Слободянюк, С. Падалка⁵ приділяють увагу експлуатації сільськогосподарського потенціалу та становищу селянства в умовах окупаційного режиму. Історіографію Другої світової війни, систему каральних органів на окупованих територіях, трагічну долю радянських військовополонених, становище інтелігенції та її співпрацю

3. Загорулько М.М., Юденков А.Ф. Крах плана "Ольденбург": о срыве экономических планов фашистской Германии на временно оккупированной территории СССР.3-е изд., доп. – М.: Экономика, 1980. – 376 с.; Паньківський К. Життя і мислі. Роки німецької окупації (1941-1944). – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1983. – 480 с.; Косик В. М. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1941-1942).у 4-х тт./ [упоряд. В. Косика]. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України ; Львівський державний університет ім. І. Франка; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 1998.

4. Коваль М.В. Україна у Другій Світовій та Великій Вітчизняній війні: 1939-1945рр.: Спроба сучасного концептуального бачення. – К. Вища школа, 1994. – 58 с.; Дробот І.І., Кучер В.І., Чернега П.М. Україна в Другій світовій війні: навч. посібник. - К.: ІЗІН, 1998. – 124 с.; 60-річчя визволення України від фашистських загарбників: Внесок українського народу в перемогу над фашизмом у роки Другої світової війни : матеріали міжнар. наук.-практ. Конференції 27 жовтня 2004 р. – Київ : НПУ, 2004. – 319 с.; Лисенко О.Є. Людський фактор перемоги // Сторінки воєнної історії: Зб. наукових праць / НАН України. Інститут історії України. – К., 2001. – Вип.5. – С.90-96; Кучер В.І., Потильчак О.В. Україна 1941-1944: трагедія народу за фасадом Священної війни: Монографія / Кучер Володимир Іванович, Потильчак Олександр Валентинович. – К.; Біла Церква ТОВ "Білоцерківдрук", 2011. – 368 с.

5. Рекотов П. Органи управління на окупованій території України (1941-1944 рр.) // Український історичний журнал. – 1997. – № 3. – С. 90-100; Нагорний Є. Особливості правового регулювання відносин громадянства на тимчасово окупованих територіях України.// Право України. – 2003. – №10. – С. 149-154; Ветров І. Економічна експансія третього рейху в Україні 1941-1944 рр. – К.: Четверта хвиля, 2000. – 232 с.; Нагайко Т. Економічна політика фашистської Німеччини та її вплив на опору в Східній і Центральній Європі кінця 1930-х – середини 1950-х років // міжнар. наук.-теорет. конф., 17-18 трав.2005 р.: тези допов. – Київ, 2005. – С.34-38; Потильчак О. В. Експлуатація трудових ресурсів України гітлерівською Німеччиною у роки окупації: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 „Історія України” / О. В. Потильчак. – К., 1999. – 22 с.; Слободянюк М. Селяни України під нацистським окупаційним режимом 1941 - 1944 рр. (на матеріалах південних областей) // Київська старовина. – 2000. – № 2. – С. 44-57; Панченко П.П., Падалка С.С. Сільське господарство Поділля в умовах німецько-фашистської окупації) // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С.18-20.

з німецькою владою аналізує В. Король. М. Михайлюк досліджує агітаційно-пропагандистську діяльність органів окупаційної влади серед населення України, В. Шайкан – ідеологічне підґрунтя колабораціонізму в роки окупації⁶.

У сучасній вітчизняній історіографії з'явилося ряд робіт, що висвітлюють соціальний аспект "нового порядку". Змістовністю представленого матеріалу відзначається монографія Н. Антонюк, в якій автор оцінює українське культурне життя в Генеральній Губернії протягом 1939-1944 рр. К. Грімстед Патриція та Г. Боряк⁷ досліджують функціонування українських музеїв, архівів, бібліотек, В. Гайдабура - сценічне мистецтво за нової влади. В. Ленська, Г. Стефанюк, В. Гінда аналізують засади шкільної політики на окупованій території України. О. Потильчак загострює увагу на професійному навчанні і підготовці трудових резервів⁸. О. Лисенко піддає критичному аналізу конфесійну політику окупаційної влади, визначає місце релігії в національно-духовному житті українського народу. Питання, пов'язані із загальною оцінкою становища церкви, ставлення до неї нової влади висвітлюються у працях Ю. Волошина, В. Гордієнко, Н. Стоколос. До соціального аспекту "нового порядку" звертається у своїх статтях А. Боляновський⁹, виокремлюючи національну політику. Долі єврейського населення в умовах окупації

6. Король В.Ю., Удовик В.М. Історіографія німецько-фашистського окупаційного режиму на території України під час Великої Вітчизняної війни // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Серія Історія. – 2003. – №68-70. – С. 96-98; Михайлик М.В. Агітаційно-пропагандистська діяльність органів німецької окупаційної влади серед населення України у 1941-1944 рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Михайлюк Марина Володимирівна. – К., 2006. – 287 с.; Шайкан В. Ідеологічне підґрунтя колабораціонізму в Україні в роки фашистської окупації // Архіви окупації. 1941-1944 / Держкомархівів України; упоряд. Н. Маковська. – К.: Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2006. – С. 849-854.

7. Антонюк Н. В. Українське культурне життя в „Генеральній губернії” (1939–1944 роки): за матеріалами періодичної преси / Наталія Антонюк. – Львів, 1997.– 232 с.; Грімстед Патриція К., Боряк Г. Нищення українських музеїв, архівів, бібліотек у роки Другої світової війни // Пам'ятки України. – 1994. – № 3-6. – С. 92-105; Гайдабура В.М. Театр, захований в архівах: Сценічне мистецтво в Україні періоду німецько-фашистської окупації (1941-1944): Історія. Політика. Документи. Ідеї. Художні реалії. Людські долі. – К.: Мистецтво, 1998. – 244 с.

8. Ленська В.В. Фашистська шкільна політика на окупованій території України // Український історичний журнал. – 1990. – № 10. – С. 81-85; Стефанюк Г. В. Шкільництво в Західній Україні під час німецької окупації (1941-1944 рр.) : дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Стефанюк Г. В. – Івано-Франківськ, 2004. – 215 с.; Потильчак О.В. Професійне навчання і підготовка трудових резервів в Україні в період німецько-фашистської окупації (1941-1944): політика і практика агресора. – К.: ТОВ „Міжнар. фін. агенція”, 1998. – 36 с.

9. Волошин Ю. Українська православна церква в роки нацистської окупації. – Полтава: Полтавський державний педінститут ім. В.Г.Короленка, 1997. – 126 с.; Гордієнко В.В. Німецько-фашистський окупаційний режим і православні конфесії в Україні // Український історичний журнал. – 1998. – № 3. – С. 107-119; Стоколос Н. Г. Конфесійна політика окупаційної адміністрації рейскомісаріату „Україна” в 1941-1942 рр. / Н. Г. Стоколос // Український історичний журнал. – 2004. – №3. – С. 91–111; Боляновський А. Соціальний аспект гітлерівського "нового порядку" в Галичині у 1941 – 1944 роках / А. В. Боляновський // Вісник Львівського університету. Серія Історична. – Львів : ЛДУ ім. І. Франка, 1998. – Вип. 33. – С. 186–194.

присвячені науковій праці Ф.Левітаса та В. Кононенка¹⁰.

Методологічним орієнтиром у дослідженні регіональної специфіки окупаційного режиму слугують наукові напрацювання І.Тарнавського про особливості окупаційного режиму на Донбасі, В.Абакумової – на Луганщині. І.Фостій досліджував окупаційний режим у Північній Буковині та Хотинщині, В.Нестеренко у військовій зоні¹¹.

В.Офіцинський залишив історико-політичний нарис про дистрикт “Галичина” у 1941-1944рр., Т.Марискевич пропонує порівняльний аналіз окупаційних режимів, запроваджених у галицьких землях, включених до Генерал-Губернаторства та у тій частині краю, що входила до складу рейхскомісаріату „Україна”. Ф.Полянський обмежує дослідження тієї ж проблематики рамками Тернопільщини. С.Гальчак характеризує відмінності в окупаційній політиці німецьких та румунських загарбників на Поділлі, А. Зінченко - особливості румунського окупаційного режиму у Подністров’ї в роки війни на матеріалах Вінницької області. О.Байдич, Я. Гринюк, Ю.Олійник у своїх краєзнавчих розвідках розглядають історію подільського регіону за часів окупації¹².

Отже, регіональний аспект окупаційного режиму не був предметом спеціального дослідження в радянській історіографії, а накопичений фактичний матеріал стосувався лише тих проблем, що вписувались в загальний контекст державної політики СРСР. Сучасна історична література відзначається відсутністю ідеологічних стереотипів мислення та об’єктивними оцінками подій воєнної доби.

Основу дисертаційного дослідження складає широка *джерельна база*, яка

10. Левітас Ф. Євреї України в роки Другої світової війни / Фелікс Левітас. – К., 1997. – 354 с.; Кононенко В. «Єврейське питання» та ОУН-УПА під час Другої світової війни та в перші повоєнні роки / В.В.Кононенко // Міжнародна науково-практична конференція «Історичні уроки Голокосту та міжнаціональні відносини в Україні» (до 70-річчя початку Другої світової війни). 23-24 жовтня 2009 року: збірник наукових праць. Житомир. – Дніпропетровськ: Центр «ТКУМА», 2010. – С.308-315.

11. Тарнавський І. С. Німецько-фашистський окупаційний режим в Донбасі (1941-1943 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Тарнавський І. С. – Донецьк, 1999. – 220 с.; Абакумова В. І. Окупаційний режим та антифашистський рух опору на Луганщині (1941-1943 рр.) : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Абакумова Вікторія Іванівна. – Луганськ, 2004. – 214 с.; Нестеренко В. А. Окупаційний режим у військовій зоні України в 1941-1943 рр. (адміністративний, економічний та соціокультурний аспекти): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 „Історія України” / В. А. Нестеренко. – К., 2005. – 18 с.

12.Офіцинський В. Дистрикт Галичина (1941 – 1944). Історико-політичний нарис / В. Офіцинський ; [упорядк., вступ. сл. Р.Офіцинського, післям. Н. Антонюк]. – Ужгород : Гражда, 2001. – 143 с.; Полянський Ф.І. Окупаційний режим і рух опору на Тернопіллі (1941 - 1944 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ф.І. Полянський; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2009. – 19 с.; Гальчак С. Відмінності в окупаційній політиці німецьких та румунських загарбників на Поділлі // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред.кол.: Завальнюк О.М.(співголова), Войтенко В.І., Баженов Л.В. (відп. редактор) та ін.) – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т.2. – С.107-115; Зінченко А. Румунський окупаційний режим у Подністров’ї в роки Другої світової війни.// Київська старовина. – 2000. – №2. – С. 116-117; Олійник Ю.В.Нацистський окупаційний режим в Україні у 1941-1944 рр. (на матеріалах генеральної округи “Волинь-Поділля”: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 „Історія України” / Ю.В.Олійник. – Кам'янець-Подільський, 2010. – 21 с.

умовно може бути поділена на три групи: архівні документи, друковані документи і матеріали та періодичні видання, що виходили в роки окупації.

Архівні джерела з досліджуваної проблеми – це масив документів, значна частина з них німецького, польського та румунського походження, які вперше введено до наукового обігу. При написанні роботи було використано матеріали 50 фондів (291 справа) з шести українських архівних установ. Велику кількість документів виявлено у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України. Справи фонду генерал-комісара Волині і Поділля (Ф.2077) містять розпорядження про призначення українців на службу у відділі генерал-комісаріату. Фонд Рейхскомісаріату Україна (Ф.3206) інформує про новий адміністративний поділ. Із документів фонду Штабу імперського керівництва рейхсляйтера А. Розенберга (Ф.3676) дізнаємось про передачу архівів, бібліотек, музеїв у розпорядження штабу, діяльність духовенства на окупованих землях. Науковий інтерес становить фонд Українського окружного комітету (Ф. 3975), що містить документи про організацію освітніх закладів Галичини. Заслуговує на увагу фонд Центрального Комітету Комуністичної партії України (Ф.1), виявлений у Центральному державному архіві громадських об'єднань України. Він містить дані про становище в промисловості та інструкції нової влади щодо землекористування.

Значний інтерес для дослідження основ політики окупаційної влади на теренах західного Поділля становлять документи, зосереджені в у фондах Державного архіву Львівської області. Фонд губернатора дистрикту Галичина (Ф.35) містить урядові акти стосовно організації дистрикту Галичина. Інформативним є фонд Львівського міського староства (Ф.37) та Львівського державного німецького суду (Ф. 77), який знайомить із особливостями судочинства в краї. Заслуговують на увагу матеріали фонду Тернопільської окружної прикордонної охорони дистрикту “Галичина” (Ф. 174) із сховищ Державного архіву Тернопільської області, що містить справи про користування прикордонниками залізничним сполученням та встановлення переходу кордону між бувшими областями Генерал-Губернаторства та новим дистриктом .

Значний масив документів і матеріалів, що розкривають особливості окупаційного режиму на території східного Поділля, містять фонди державних архівів Хмельницької та Вінницької областей. Вагоме значення для вивчення соціальної політики мають матеріали що зосереджені у фонді Камянець-Подільського гебітскомісаріату (Ф. 418), фонд Вінницької обласної управи (Ф. 1311) знайомить із її розпорядженнями. Документи фонду Могилів-Подільської повітової управи (Ф. 2966) розкривають напрями діяльності окупаційної влади на території південних районів Вінниччини, дозволяючи порівняти німецький та румунський окупаційні режими.

Другу групу джерел складають друковані документи та матеріали. У радянських виданнях “Історії міст і сіл України”¹³, а саме томах, присвячених

13. Історія міст і сіл Української РСР: Вінницька область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1972. – 630 с.; Історія міст і сіл Української РСР: Тернопільська область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1973. – 370 с.; Історія міст і сіл Української РСР: Хмельницька область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1971. – 706 с.

Хмельницькій, Вінницькій та Тернопільській областям, містяться узагальнюючі статті про окупаційний режим. “Безсмертя. Книга Пам’яті України : 1941-1945” та “Книга скорботи України”¹⁴. Корисним при написанні дослідження став трьохтомник „Україна і Росія в історичній ретроспективі”¹⁵. Вивчення окупаційної політики на теренах Поділля зумовило необхідність залучення опублікованих джерел, що увійшли до тематичних збірок документів та матеріалів: “Вінниччина в Великій Вітчизняній війні. 1941-1945” та “Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941-1945 рр.): збірник документів і матеріалів”. матеріалів”, “Радянська Тернопільщина. 1939-1958. Документи й матеріали”. Доволі інформативним у дослідженні окупаційного режиму є видання “Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: Збірник документів і матеріалів”¹⁶.

З поміж інших публікацій німецьких документів вирізняється збірник „Історія застерігає. Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їхніх посібників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни”, “Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині, 1941-1944: документи і матеріали”¹⁷, що спираються на поважну джерельну базу, основу якої становлять оригінали документів із архівних фондів. Такі проблеми, як організація та методи функціонування окупаційного режиму та настрої населення Вінницької області в період окупації, знайшли відображення у виданні “Жизнь в оккупации.

14. Безсмертя. Книга Пам’яті України. 1941-1945 / П.П.Панченко, С.М.Андрушко, О.С.Артёмов та ін., І.О.Герасимов (голова ред.кол). – К.: Пошуково-вид. Агентство „Книга пам’яті України”, 2000. – 944 с.; Книга скорботи України. Хмельницька область: в 4 т. – Хмельницький: Поділля, 2004. – Т.3. – 432 с.

15. Україна і Росія в історичній перспективі: нариси в 3-х томах / Інститут історії України НАН України; [редрада: акад. НАН України В. М. Литвин (голова), акад. НАН України І. М. Дзюба, акад. НАН України Я. Д. Ісаєвич, акад. НАН України О. С. Онищенко, акад. НАН України В. А. Смолій, С. В. Кульчицький та ін.; відп. ред. акад. НАН України В. А. Смолій]: Том 2. Гриневич В. А. Радянський проект для України / В. А. Гриневич, В. М. Даниленко, С. В. Кульчицький, О. Є. Лисенко / Інститут історії України НАН України. – К. : Наук. думка, 2004. – 531 с.

16. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: Збірник документів і матеріалів. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1963. – 488 с.; Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941-1945 рр.): збірник документів і матеріалів/ Під ред.. М.І.Мехеди; Упоряд. В.Г. Абрамова, Г.В.Вітряна та ін. – Львів: Каменяр, 1969. – 416 с.; Радянська Тернопільщина. 1939-1958. Документи й матеріали / Партійний архів Тернопільського обкому КП України ; Тернопільський обласний державний архів / [упоряд.: М. П. Глинський, М. М. Нестерець]. – Львів : Каменяр, 1971. – 432 с.; Вінниччина в Великій Вітчизняній війні. 1941-1945. – К.,1965. – 141 с.; Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941-1945 рр.): збірник документів і матеріалів/ Під ред.. М.І.Мехеди; Упоряд. В.Г. Абрамова, Г.В.Вітряна та ін. – Львів: Каменяр, 1969. – 416 с.;

17. Історія застерігає: Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їх посібників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни / Кер. кол. упоряд. В.М.Немятий. – К.: Політвидав України, 1986. – 264 с.; Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині, 1941-1944: док. і матеріали / Хмельницька обласна держ. адміністрація ; Кам’янець-Подільський національний ун-т ім. Івана Огієнка ; Державний архів Хмельницької області / Олександр Михайлович Завальнюк (відп.ред.), Микола Прокопович Вавринчук (упоряд.). – Кам’янець-Подільський : Оіюм, 2009. – 574с.

Винницкая область. 1941-1944”.¹⁸

Окрему групу джерел творять періодичні видання, що виходили на Поділлі в роки окупації : “Український голос”, “Подолянин”, “Вінницькі вісті”, “Молва”, “Львівські вісті”, “Тернопільський голос”. Вони стають у нагоді під час дослідження економічної, культурної, освітньої політики німецької та румунської влади на теренах окупованого Поділля. Однак зазначимо, що матеріали преси вимагають наукової перевірки інформації, і, попри інформативність статей, надрукованих на шпальтах згаданих видань, до їхнього змісту слід підходити критично.

Методологічною основою дисертації є комплекс методологічних підходів, який ґрунтується на основоположних принципах історизму, наукової об’єктивності та системному підході при аналізі подій минулого. Специфіка досліджуваної проблеми, поставлена мета та завдання зумовили використання у дисертації проблемно-хронологічного (визначив структуру побудови дослідження), порівняльно-історичного (для комплексного аналізу історіографії та джерельної бази, відтворення умов життя подолян в умовах окупації), аналітично-критичного (для вивчення, систематизації та обробки інформації), методу статистичного аналізу (для дослідження розмірів податків, що сплачувало населення окупованих територій, норм видачі сільськогосподарської продукції на трудові дні, рентабельності підприємств, чисельності закладів культури, шкіл), порівняння, аналогії й типології (для з’ясування особливостей окупаційного режиму, запровадженого у кожній, до яких було включено Поділля). В центрі роботи – доля звичайної людини, отже, тема досліджувалася і у відповідності до принципу антропоцентризму.

Отже, вивчення історіографії дозволяє зробити висновок про відсутність комплексного дослідження особливостей адміністративних, економічних та соціокультурних процесів у подільському регіоні в роки Другої світової війни. А вагома джерельна база та нові методологічні засади дозволяють розкрити регіональний аспект означеного питання.

Другий розділ „Запровадження окупаційного режиму на Поділлі” характеризує політику окупаційної адміністрації у краї та практичні кроки нової влади щодо втілення „нового порядку” на окупованих територіях. Проаналізовано політико-правовий статус краю в складі окупованих територій, розглянуто особливості організації та функціонування органів влади у кожній із зон окупації, до яких було включено Поділля.

У розпорядженнях, наказах, звітах, вказівках, особливо 1941-1942 рр., яких є чимало у Хмельницькому, Вінницькому та Тернопільському архівах, не йдеться про криваві розправи, масові знищення людей, катування та приречення на голодну смерть через певні економічні заходи. Життя наче йшло своїм плином: видавалися розпорядження, постанови про методи кращого господарювання на землі, велася заготівля продуктів харчування, не припинялося навчання в школах. Але це лише на перший погляд. На сході в розрахунок слід було брати лише інтереси рейху.

18. Жизнь в оккупации. Винницкая область. 1941-1944. / сост. В.Ю. Васильев, Р.Ю. Подкур, С.Д.Гальчак, Д. Байрау, А. Вайнер. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. – 856. – (Документы советской истории) ”.

Вже в червні-липні 1941 р. ворожа армія зайняла землі Поділля. Згідно планів окупантів передбачалося впровадження нового територіального поділу, адміністративного устрою і організації влади. Внаслідок втілення нової адміністративно-територіальної моделі українські землі було поділено на окремі окупаційні зони. Поділля було розділено між рейхскомісаріатом „Україна”, Польським Генерал - Губернаторством, румунською Трансністрією.

Окупаційний режим, запроваджений на Поділлі в цілому мав такі ж ознаки, що й по всій українській території. Але воно було поділено у роки Другої світової війни на три зони окупації, тому край отримав особливий політико-правовий статус в системі окупованих територій. Режим, запроваджений в кожній із зон, відрізнявся своїми характерними рисами, зберігаючи при цьому протягом всього періоду окупації спільну ознаку. Життя населення, як на сході, так і на заході Поділля, було чітко регламентоване, розплановане владою, яка, будуючи нове майбутнє для подолян, передбачала більше заборон, аніж дозволів.

У подільські містечка та села на півдні Вінниччини прийшла армія румунських чиновників. В Генерал-Губернаторстві всі дотеперішні члени Уряду залишалися на своїх посадах і їхня влада мала відтепер силу на території дистрикту Галичина. У німецькій зоні був створений доволі розгалужений адміністративний апарат. У районах Вінницької та Хмельницької області з німецьких представників діяли гебітскомісар, сільськогосподарський комендант, жандармерія. Інші носії окупаційної влади були із місцевих, саме від них в значній мірі залежало життя населення.

В цілому, спираючись на українське самоуправління, окупаційна адміністрація як на сході, так на заході подільського краю проводила політику соціального маневрування, пропагуючи заходи щодо поліпшення життя населення на фоні його економічного пограбування, вивезення молоді на примусові роботи. Українська допоміжна влада діяла в умовах повної підконтрольності від німецьких та румунських адміністративних і поліцейських органів. При цьому робила спроби соціального захисту незахищених верств населення, межа яких залежала, передусім, від людського фактору, рис характеру та життєвих цінностей, що були притаманні представникові місцевої влади.

Таким чином, запроваджений на Поділлі окупаційний режим та створена система влади, включаючи багаточисельні структури та органи цивільної та військової адміністрації, виявилася цілком дієвою, щоб обслуговувати потреби окупантів та допомагати їм здійснювати контроль над мешканцями як західного, так і східного Поділля.

Третій розділ „Соціально-економічне життя на Поділлі в умовах окупації” присвячений економічній політиці окупаційної влади у регіоні у сфері промисловості та сільського господарства в 1941-1944рр., розглянуто зміст конкретних заходів з використання промислового та аграрного потенціалу подільського краю в економічних інтересах рейху та їх вплив на становище подолян за нової влади.

У розділі висвітлено теоретичне обґрунтування та практичне втілення засад воєнно-економічної політики окупаційної влади у кожній із зон, до яких було включено Поділля. Із джерел дізнаємося, що в період окупації індустрія та соціальна інфраструктура населених пунктів подільського краю величезних руйнувань не

заснала. Це пояснюється тим, що зазначена територія була окупована протягом декількох тижнів, і вже на середину липня 1941 р. була зайнята ворогом.

Щодо нового управління в економічній сфері на Поділлі в цілому, то відповідні закони, розроблені попереднім режимом, цілком задовольняли нову владу, дозволяючи отримувати максимальний зиск на зайнятих територіях. В період окупації працювали лише ті підприємства, які були потрібні для ремонту воєнної техніки, виробництва дрібного реманенту або були пов'язані з первинною обробкою сировини, виробництвом харчових продуктів.

Порівнюючи окупаційний режим на території східного та західного Поділля, можна стверджувати, що у Східній Галичині торгівля розвивалася більш активно. Українці могли займались торгівлею, витіснивши згодом у цій царині євреїв, діяльність яких була паралізована німецькими розпорядженнями. Коли економічні заходи нової влади у рейхскомісаріаті та Трансністрії викликали у населення нарікання, вона послабляла напруження шляхом не надто активної боротьби із крадіжками та дозволу торгувати на базарах визначеним переліком продуктів.

На території Поділля з перших днів окупації запроваджувався “новий аграрний порядок”. Під час першого етапу реформи присадибні ділянки проголошувалися особистою власністю селян. Колгоспи перетворювалися на громадські господарства, майно оголошувалося німецькою власністю. Якщо збір городини з громадського господарства був недостатнім, поставки здійснювались з присадибних господарств. Всім розкуркуленим мало повертатися житло, господарські споруди, інвентар, земля, сади. Другим етапом мав стати перехід до “товариств по спільному обробітку землі”. З серпня 1942 р. землеробські товариства створювалися, але повільно і в багатьох районах вони існували формально. На третьому етапі планувалося наділити селян землею для індивідуального користування, підкреслюючи, що товариства по спільному обробітку землі є остаточною формою індивідуальних господарств.

Головним завданням сільського населення, що проживало між Бугом та Дністром також наголошували на необхідності збору врожаю, здачі сільськогосподарської продукції, але вже для відправки до Румунії. Населення інформували про те, що аграрна реформа у найближчих планах нової влади. Колгоспи та радгоспи залишалися у практично незмінному вигляді, отримавши нову назву – трудові общини. Присадибна ділянка ставала приватною власністю членів трудових общин та звільнялася від податків, чого не спостерігалося в німецькій зоні. Якщо земля не оброблялася, посіви було знищено, префекти мали право зменшувати податки пропорційно нанесеним збиткам. Але ці кроки назустріч населенню - тимчасова міра. Склалися списки колгоспників із зазначенням боргів кожного.

Отже, можемо зробити висновок, що перетворюючи економіку окупованого Поділля на додаток німецької промисловості, окупанти налагоджували роботу лише тих підприємств, які були потрібні для ремонту воєнної техніки, або ж були пов'язані з видобуванням сировини, виробництвом напівфабрикатів та харчових продуктів. Селяни краю так і не змогли відчути себе господарями на власній землі. А тим небагаточисельним господарствам, яким окупаційна влада дозволяла певною мірою самостійно господарювати, бракувало належних сил та ресурсів.

Розділ четвертий “Соціальні аспекти “нового порядку” включає характеристику національної, культурно-освітньої та релігійної політики, яку впроваджували окупанти на теренах подільського краю.

Вже в вересні 1941р. в населених пунктах подільського регіону були створені відповідні відділи, що займалися питаннями поселень, працевлаштування, виконання трудової повинності. На території західного Поділля для населення запроваджувалися розпізнавальні карти, що містили прізвище особи, дату народження, цивільний стан, релігійну приналежність. Карти виготовлялися в різних кольорах (в залежності від національності) і давали можливість диференціювати населення окупованих територій за національною приналежністю. Інформації про виготовлення такої карти на сході Поділля (зокрема у румунській зоні) не знайдено.

Особливий статус на окупованих Німеччиною у роки війни територіях мали фольксдойче. Разом з одержанням німецького громадянства вони підпадали під юрисдикцію законів рейху. У Трансністрії також передбачались різні підходи до місцевих жителів в залежності від їхнього походження. Румуни надавали привілеї молдаванам, етнічним німцям, при чому їхнє економічне положення у румунській зоні було кращим, ніж в умовах німецької окупації.

Для єврейського населення запровадили особливий поліцейний розпорядок як на сході, так і на заході Поділля. Євреї Тернопільщини мали “переселитися у жидівську дільницю”. А до літа 1943 р. живими залишились лічені сотні євреїв на всю Галичину. У Трансністрії на початковому етапі окупації, на вимогу німецького керівництва, румунська влада вдавалась до проведення жорстоких акцій по знищенню єврейського населення, але з кінця 1942 р. антиєврейські заходи пом’якшали. Більше того, у тих районах Вінницької області, які перебували у німецькій зоні окупації, практично всі євреї були знищені, вціліти вдалося лише тим, хто зумів втекти у румунську зону.

Таким чином, в Україні, зокрема на Поділлі, окупаційна влада в умовах воєнного часу з пересторогою та недовірою ставилася до місцевого населення, будь-то етнічні німці українського походження, українці, поляки, росіяни, чи євреї. Такою була доля народу без держави в умовах нав’язаного загарбниками режиму.

Українці на заході і сході Поділля отримали за нової влади можливості для культурної діяльності та просвітництва. Це мало з вдячністю сприйматися населенням, разом з тим відволікати від проблем політичного характеру. На землях східної Галичини вже на початковому етапі окупації отримали можливість функціонувати “Просвіти”, що були заборонені за радянської влади. Проте, ґрунтуючись на джерелах, можна припустити, що дозвіл на їх існування був даний для того, щоб нова влада змогла виявляти національно свідомих українців.

Певну увагу приділяла окупаційна влада освіті. При цьому перебування дитини у дошкільному закладі було платним. В результаті дітей стали залишати по домівках. Не вистачало вчителів, шкільних приміщень, підручників. Вчитель отримував 300 крб., тоді, як агроном – 600. На теренах дистрикту Галичина німецька влада дозволяла функціонувати народним та професійним школам, не забороняючи займатись приватною наукою поза школою, чого не спостерігалось на сході подільського краю. Там існували розпорядження лише про „чотирьохклясові народні

школи” для малих українців. Вищі навчальні заклади в рейхскомісаріаті “Україна” належало закрити. В містах західного Поділля у складі Генерал-Губернаторства молодь могла здобувати вищу освіту.

Як бачимо, політика в галузі освіти в тій частині подільського краю, що був включений до рейхскомісаріату „Україна”, була більш репресивною, ніж у східній Галичині або у Трансністрії. Румуни не закривали шкіл та університетів. Хоча за навчання, як і в німецькій зоні, стягувалась платня.

Невід’ємною складовою окупаційної політики впродовж 1941-1944 рр. було активне використання релігійного чинника. На заході подільського краю новою владою було обрано шлях відродження релігійного життя. Румунська окупаційна адміністрація у Трансністрії будувала свою політику в духовно-релігійній сфері, теж, певною мірою, толерантно, бажаючи привернути місцеве населення до Румунської православної церкви. Продовжували діяти і католицькі релігійні осередки. Православні та католицькі священники в подільській частині рейхскомісаріату “Україна” підпорядковувались рішенням окупаційної адміністрації.

Отже, свобода віросповідання визнавалася, але декларативно. Більше того, коли на заході розпочався процес відродження Автокефальної православної церкви, стало зрозуміло - створення єдиної Української церкви в планах окупантів не було.

У **висновках** дисертації наводяться основні положення, що виносяться на захист:

– Не зважаючи на значний історіографічний доробок, у сучасній науці відсутнє комплексне й об’єктивне висвітлення особливостей окупаційного режиму, запровадженого на Поділлі в роки Другої світової війни. Джерельна база дисертаційного дослідження, що представлена неопублікованими архівними матеріалами, збірками документів, періодикою часів окупації, дозволяє розкрити регіональний аспект означеного питання.

– Поділля було розділено між трьома окупаційними зонами: рейхскомісаріатом „Україна”, румунською Трансністрією і Польським Генерал - Губернаторством. Саме тому край отримав особливий політико-правовий статус в системі окупованих територій. Режим, встановлений в кожній із зон, відрізнявся своїми характерними рисами, зберігаючи при цьому спільну ознаку: життя населення було чітко регламентоване, розплановане владою, яка, будуючи нове майбутнє для подолян, передбачала більше заборон, аніж дозволів.

Для введення в дію нових розпоряджень і наказів щодо регламентації життя населення як західного, так і східного Поділля був створений доволі розгалужений адміністративний апарат. Виключно німці призначались на керівні посади в державних органах усіх рівнів. У подільські містечка та села на півдні Вінниччини прийшла армія румунських чиновників. Від української допоміжної влади, а саме рис характеру та життєвих цінностей, що були притаманні представникам місцевої влади, в значній мірі залежало життя пересічного подолянина.

– Окупаційна політика в воєнно-економічній сфері, не зважаючи на різні умови господарювання на подільських землях, що входили до рейхскомісаріату “Україна”, Генерал-Губернаторства та румунської Трансністрії, мала експансивно-

грабіжницький характер. Економічні можливості західного і східного Поділля максимально використовувались ворогом.

– В процесі реформування сільського господарства планувалося наділити подолян землею для індивідуального користування. При цьому підкреслювалося, що товариства по спільному обробітку землі є остаточною формою індивідуальних господарств, а колгоспи та радгоспи залишалися у практично у незмінному вигляді. У німецькій зоні вони стали називатися громадськими господарствами, на території підрумунського Поділля - трудовими общинами. Населення інформували лише про те, що аграрна реформа у планах і до неї слід підготуватися.

– Окупаційна влада в умовах воєнного часу з пересторогою та недовірою ставилася до місцевого населення. Жителі подільського краю у період окупації були позбавлені основних громадянських прав. Етнічні німці і в німецькій, і в румунській зоні були наділені особливим статусом, українці і поляки перебували у кращому становищі на території дистрикту Галичина порівняно з рейхскомісаріатом “Україна”. Знищення євреїв у румунській зоні окупованого Поділля, на відміну від німецької, не підносилось до рівня державної доктрини.

– Новій владі було важливо, облаштувавшись на окупованих землях, заволодіти прихильністю місцевого населення. Саме тому подоляни отримали за нової влади можливості для культурної діяльності та просвітництва. Це мало з вдячністю сприйматися населенням, разом з тим відволікати від проблем політичного характеру. В дійсності, питання мови, літератури, освіти, навіть на початковому етапі окупації, вирішувалися новою владою не на користь останніх.

– На початковому етапі окупанти зуміли використати релігійний чинник, відвернувши, певною мірою, негативне ставлення з боку місцевого населення. При цьому за церковно-релігійним життям на території окупованого Поділля здійснювався жорсткий контроль. Слід було припинити церковну полеміку у пресі, священники обов'язково мали отримувати дозвіл на відправу церковної служби та релігійних обрядів. Свобода віросповідання визнавалася, але декларативно та й створення єдиної Української церкви в планах окупантів не було.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО В ПУБЛІКАЦІЯХ

1. Петрова А.І. Становище на Поділлі в роки німецької окупації (1941-1944рр.) / А.І.Петрова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М.М.Коцюбинського. Серія Історія: Збірник наукових праць. – Вінниця, 2005. – Вип. 9. – 354 с. – С. 266-271;

2. Петрова А.І. Німецький окупаційний режим і освітня система на Поділлі (1941-1944 рр.) / А.І.Петрова // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Рута, 2008. – Вип. 378-379. – 224 с. – С.58-61;

3. Петрова А.І. Становище і доля фольксдойче в генеральній окрузі Волинь-Поділля (1941-1944 рр.) / А.І.Петрова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: історія: Збірник наукових праць. – Вінниця, 2009. – Вип.16. – 354 с. – С. 156-161.

4. Петрова А.І. Характерні риси та особливості окупаційного режиму в рейхскомісаріаті “Україна” (на матеріалах Хмельницької та Вінницької областей) / А.І.Петрова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: історія: Збірник наукових праць. – Вінниця, 2009. – Вип.17. – 354 с. – С. 92-99;

5. Петрова А.І. Румунський окупаційний режим на Поділлі в 1941-1944рр. / А.І.Петрова // Науковий вісник Одеського державного економічного університету. – Науки : економіка, політологія, історія. – 2010. – № 7 (108). – 187 с. – С. 78-88;

6. Петрова А.І. Основні напрямки аграрної політики окупаційної влади на території Поділля в 1941-1944рр. / А.І.Петрова // Український селянин: Збірник наукових праць / За ред. А.Г.Морозова. – Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2010. – Вип. 12. – 346 с. – С. 304-307;

7. Петрова А.І. Економічна політика окупаційної влади на території західного Поділля (1941-1944рр.) / А.І.Петрова // Науковий часопис НПУ ім. Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки: збірник наукових праць. – Вип.7. – К., 2010. – 288 с. – С. 172-180;

8. Петрова А.І. Окупаційний режим на території Західного Поділля та його особливості (1941-1944рр.) / А.І.Петрова // Волинські історичні записки Житомирського державного університету імені І.Франка, 2010. – Т.5. – 295 с. – С. 122-130;

9. Петрова А.І. “Новий порядок” на Поділлі за часів нацистської окупації / А.І. Петрова // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXI Вінницької наукової історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 2007. – 404 с. – С. 333-339;

10. Петрова А.І. Інтелігенція східного Поділля в умовах воєнного часу (1941-1944 рр.) / А.І.Петрова // Матеріали II Волинської історико-краєзнавчої конференції. – Житомир, 2009. – 176 с. – С. 87-90.;

11. Петрова А.І. Національно-культурна політика окупаційної влади на території західного Поділля (1941-1944рр.) / А.І.Петрова // Матеріали III Волинської історико-краєзнавчої конференції. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2010. – 348 с. – С. 198-200;

12. Петрова А.І. Землі Східного Поділля під румунською окупацією у 1941 - 1944 рр. (за матеріалами вітчизняних архівосховищ) / А.І.Петрова // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: Збірник наукових праць звітно-наукової конференції викладачів університету за 2010 рік – К. : Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2011. – 354 с. – С. 217.

АНОТАЦІЇ

Петрова А.І. Особливості окупаційного режиму на Поділлі (1941-1944рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2011.

У дисертації комплексно досліджено особливості окупаційного режиму, запровадженого на Поділлі у 1941-1944рр., окреслено основні напрямки німецької та румунської окупаційної політики у рейхскомісаріаті „Україна”, дистрикті „Галичина” та Трансністрії. Схарактеризовано політико-правовий статус краю в складі окупованих територій, функціонування структур і органів окупаційної адміністрації та напрями діяльності органів місцевого самоврядування. На значній джерельній базі розглянуто соціально-економічне життя на Поділлі в умовах окупації, проаналізовано воєнно-економічну політику окупантів щодо Поділля та його промисловості та становище селянства краю при новому режимові. Показано соціальні аспекти “нового порядку”, розглядаючи національну політику, основні напрямки культурно-освітньої політики окупаційної влади та характер окупаційної політики у релігійній сфері на теренах краю.

Ключові слова: Поділля, окупаційний режим, “новий порядок”, рейхскомісаріат “Україна”, дистрикт “Галичина”, Трансністрія.

Петрова А. І. Особенности оккупационного режима на Подолье (1941-1944рр.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – К., 2011.

В работе на документальной основе рассматривается комплекс актуальных и противоречивых вопросов отечественной истории периода Второй мировой войны. В работе проанализированы непопулярные и замалчиваемые в советской историографии проблемы, связанные с периодом оккупации советских территорий Германией и ее союзниками.

Диссертационная работа является первым обобщающим исследованием оккупационного режима, установленного на Подолье в 1941-1944гг. Исследование состоит из вступления, четырех разделов, выводов и дополнений. В диссертации проанализированы наиболее важные исторические монографии, научные статьи, которые освещают исследуемую тему. Изучение особенностей оккупационного режима, в целом, и политики, которую внедряла в жизнь новая власть по отношению к Подолью, в частности, требовало использования большого массива архивных источников, опубликованных материалов, информации из периодических изданий, а также вовлечение немалого количества публицистической и справочной литературы. В комплексе это помогло раскрыть тему и впервые показать особенности оккупационного режима, установленного на Подолье в 1941-1944гг.

В диссертации комплексно исследовано особенности оккупационного режима, установленного на Подолье в 1941-1944гг., очерчено основные направления немецкой и румынской оккупационной политики в рейхскомисариате „Украина”, дистрикте „Галичина” и Трансністрії. В работе охарактеризован політико-правовий статус краю в составе оккупированных территорий, определены принципы организации и функционирования структур и органов оккупационной администрации, правовое поле и направления деятельности органов местного самоуправления на западе и востоке подольского края.

На значительной архивной базе рассмотрена теоретическая и практическая составляющие военно-экономической политики оккупантов в отношении Подолья и его промышленности, которая не смотря на разные условия хозяйствования на подольских землях, что входили в состав рейхскомисариата “Украина”, Генерал-Губернаторства и румынской Транснистрии, имела экспансивно-грабительский характер. Проанализирована аграрная политика оккупантов и положение сельского населения при новом режиме.

В исследовании показаны также социальные аспекты “нового порядка”, в контексте рассмотрения национальной и основных направлений культурно-образовательной политики оккупантов на территории Подолья. Также дана характеристика деятельности новой власти в сфере религии и проведен ее анализ, рассмотрено положение церкви и тенденции восприятия ее властью в немецкой и румынской зонах оккупации.

У центре диссертации – судьба простого человека в условиях оккупации. В работе проанализированы материальные, правовые и социальные условия жизни населения в городах и селах подольского края в годы Второй мировой войны. Именно поэтому можно утверждать, что все особенности оккупационного режима, который функционировал в каждой из зон, к которым относились территории подольского края, нивелируются. Новые правители, преследуя собственные интересы, оставались на протяжении 1941-1944гг. оккупантами.

Таким образом, в диссертационном исследовании в комплексе рассмотрены экономические, общественные, правовые процессы и изменения, которые происходили в условиях оккупационного режима на Подолье в 1941-1944гг.

Ключевые слова: Подолье, оккупационный режим, ”новый порядок”, рейхскомисариат “Украина”, дистрикт “Галичина”, Транснистрия.

Petrova A.I. Features of the occupation regime of the Podollya (1941 – 1944 years). – Manuscript.

The dissertation for a scientific degree of candidate of historic sciences in specialty 07.00.01 – History of Ukraine. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2011.

In the dissertation comprehensively investigated features of the occupation regime introduced on the Podollya in 1941-1944 years, outlined the main directions of German and Romanian occupation policy in reayhskomisariati "Ukraine," the district "Galicia" and Transnistria. Characterized the political and legal status of land within the occupied territories, functioning structures and organs of the occupation administration and directions activities of local governments. In a significant source base considered socio-economic life on the Poodollya in a occupation, analyzed military and economic policy of the occupiers of Podollya and its industry and peasantry edge situation under the new regime. Shown social aspects of the "new order", considering national policies, the main directions of cultural and educational policies of the occupation authorities and the nature of the occupation policy in the religious sphere on the territory of the province.

Keywords: Podollya, the occupation regime, "new order", reichscommissariat "Ukraine", district "Galicia", Transnistria.